

Abstracts

Bi-quarterly scientific journal of Religion & Communication, Research Article
Vol. 29, No. 1, (Serial 61), Spring & summer 2022

Formulation of Religious Communication Pattern in Defensive Thought of Imam Khomeini

Omid Ali Masoudi¹

Received: 20/05/2021

Accepted: 06/11/2021

Abstract

The goal in this study is formulating the pattern of formatting religious communication due to Imam Khomeini's defensive thought. The method here is qualitative research and analyzing the content by using Atride and Sterling content network. Statistical population in current study includes all speeches and written works of Imam Khomeini, published from 1963 to 1984 named as Sahifeye Nour and Sahifeye Imam. The result shows that in defensive thought of Imam Khomeini the main orientation of defending Islamic society covers not only official organizations such as army and IRGC but also revolutionary people in a way that religious connections and using media made them invincible against martial and non-martial invasion like cultural invasion and soft war. One of inclusive concepts in communicative pattern of Imam is ontology. In inclusive concept of religious communication, originated from monotheism ontology, meanwhile believes in divine justice and recommends emphasizes press freedom and criticizes liberty at communication era. Although inclusive concept of religious communication plays significant role in defensive thought of Imam but beside the forth element of society (press) and three important elements including Executive, judiciary and legislation powers, civil entities made by entity development, derived from defense necessity that should be a supplementary to forth element in defensive thought of Imam.

Keywords: Imam Khomeini, religious communication, press, ontology, Epistemology, Entity development, democracy.

1. Associate Professor and Faculty Member, Department of Communication, Soura University, Tehran, Iran masoudi@soore.ac.ir

تدوین الگوی ارتباطات دینی در اندیشه دفاعی امام خمینی (علیه السلام)

امیدعلی مسعودی*

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۲/۳۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۸/۱۵

چکیده

هدف از این تحقیق، تدوین الگوی صورت‌بندی ارتباطات دینی در اندیشه دفاعی امام خمینی (علیه السلام) است. روش تحقیق کیفی و از نوع تحلیل مضمون است که با استفاده از روش تنظیم شبکه مضمونی آتراید و استرلینگ انجام شده است. جامعه آماری در این تحقیق، کلیه سخنرانی‌ها و آثار مکتوب امام است که قبل و پس از انقلاب از سال ۱۳۴۲ تا ۱۳۶۸ در مجموعه صحیفه نور و صحیفه امام منتشر شده‌اند. نتایج تحقیق نشان داد در اندیشه دفاعی امام، محور اصلی دفاع از جامعه اسلامی نه تنها سازمان‌های رسمی مانند ارتش و سپاه پاسداران، بلکه آحاد مردم انقلابی هستند که ارتباطات دینی و استفاده از رسانه‌ها، آن‌ها را در برابر تهاجم نظامی و غیرنظامی مانند تهاجم فرهنگی و جنگ نرم، به قوایی مستحکم و شکست‌ناپذیر تبدیل می‌کند. یکی از مضامین فراگیر در الگوی ارتباطی امام، هستی‌شناسی است. در مضمون فراگیر ارتباطات دینی که برخاسته از همان هستی‌شناسی توحیدی است، ایشان به عدل الهی اعتقاد دارند و بر رعایت آزادی انتقاد و آزادی مطبوعات توصیه و تأکید دارند و در عین باور به تحمل انتقاد، انتقام‌جویی در لفافه انتقاد را منع می‌کنند. هرچند مضمون فراگیر ارتباطات دینی در اندیشه دفاعی امام جایگاه مهمی دارد اما در کنار رکن چهارم جامعه (رسانه‌ها) و سه رکن مهم قوای مجریه، مقننه و قضاییه، باید نهادهای مدنی حاصل از نهادسازی را که برخاسته از نیازهای دفاعی جامعه هستند، مکمل رکن چهارم در اندیشه دفاعی امام دانست.

واژگان کلیدی: امام خمینی (علیه السلام)، ارتباطات دینی، رسانه، هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی، نهادسازی، مردم‌سالاری.

* دانشیار و عضو هیئت‌علمی گروه ارتباطات دانشگاه سوره، تهران، ایران masoudi@soore.ac.ir

مقدمه

دفاع و به تبع آن پاسداری عموم مردم از حدود و ثغور کشور اسلامی از نیازهای ضروری و بنیادی هر جامعه و عامل تداوم حیات و بقای اجتماعات بشری است. هر کشوری شرایط اجتماعی - دفاعی خود را براساس اهداف، منافع، میزان توانمندی، اقتدار و نیز آرمان‌های حاکم بر آن جامعه تدوین می‌کند: «اگر دشمنی که از او براساس اسلام و اجتماع مسلمین ترس باشد، بلاد مسلمین یا مرزهای آن را مورد هجوم قرار دهد، بر همه مسلمانان واجب است از آن به هر وسیله‌ای که ممکن است با بذل مال و جان دفاع نمایند» (موسوی خمینی، ۱۳۷۶: ۲۶). در هیچ زمانی به اندازه یکی دو قرن اخیر، فضلا و اندیشمندان اسلامی با طرح مباحث جدید به‌ویژه در حوزه مسائل اجتماعی و ارائه نظریه‌های گوناگون دچار چالش نبوده‌اند. در این دوران نیز گرچه اندیشمندان بسیاری در این راه گام برداشته‌اند، اما به‌راستی هیچ‌یک از آنان توفیق اجرای تفکرات خویش را در عرصه یک کشور نداشته‌اند. تنها کسی که توفیق ساختن اندیشه دفاعی در عرصه اجتماع اسلامی را در عمل و اجرا به دست آورد، امام بنیان‌گذار نظام جمهوری اسلامی ایران است.

به نظر می‌رسد موضوع دفاع در عرصه مقابله با شیوه‌های نفوذ دشمن در اجتماع مانند تبلیغات سیاسی، تهاجم فرهنگی، تخریب شخصیت‌های مؤثر انقلاب، به‌شهادت‌رساندن مسئولان و مردم عادی در کوچه و خیابان و دلسردکردن مردم به وسیله تهاجم خبری و جریان یک‌سویه رسانه‌های غربی و حتی تهاجم گسترده نظامی و تحمیل هشت سال جنگ علیه انقلاب اسلامی، همچون سایر مفاهیم و موضوعات دیگر اجزایی از یک مجموعه فکری قاعده‌مند و منسجم هستند که بر محور هستی‌شناسی توحیدی و از نوع نگاه ارتباطات دینی در اندیشه دفاعی امام به جامعه و مردم شکل می‌گیرند. شناخت این مجموعه فکری به‌عنوان یک تجربه گران‌قدر حائز اهمیت است.

مهم‌ترین دلایلی که می‌توان از آن به‌عنوان اهمیت و ضرورت این پژوهش یاد کرد این است که با شناخت صحیح از روابط میان ابعاد مختلف دفاع در اندیشه‌های امام و نوع روابط آن‌ها با بُعد ارتباطات دینی، به شناخت صحیح میان ابعاد دفاع و بُعد ارتباطی آن از نظر اندیشه دینی امام برای دفاع از جامعه اسلامی رسید. این شناخت ما را در ارائه راهکار صحیح در برخورد با مسائل دفاعی در حوزه مسائل ارتباطات اجتماعی در جامعه دینی یاری می‌کند.

اساس مسئله این تحقیق، ناآشنایی با صورت‌بندی مفاهیم ارتباطات دینی در اندیشه دفاعی رهبر انقلاب اسلامی برای مقابله با تهاجم مخالفان نظام اسلامی است؛ بنابراین در این تحقیق تلاش محقق بر آن بوده است تا با بررسی آثار منتشرشده از ایشان به این پرسش پاسخ گوید که الگوی صورت‌بندی ارتباطات دینی در اندیشه دفاعی امام خمینی (علیه السلام) چگونه است؟

۱. پیشینه تحقیق

درباره اهمیت ارتباطات دینی اندیشه ارتباطی امام خمینی (علیه السلام) بنیان‌گذار انقلاب اسلامی تاکنون هیچ تحقیق مستقلی انجام نشده است. با توجه به این موضوع، خلأ این تحقیق در راستای نظریه‌پردازی و ارائه الگو به شدت احساس می‌شود اما درباره ابعاد اندیشه دفاعی امام، برخی پژوهش‌ها انجام شده‌اند که در این تحقیق از آن‌ها بهره‌مند شده‌ایم.

جدول شماره (۱). پیشینه تحقیق

عنوان تحقیق	سال انجام	نویسندگان	اهداف و نتایج
بسیج مردمی و نقش آن در دفاع همه‌جانبه	۱۳۷۶	مهدی مطهرنیا	با تعمق در کلام امام و آنچه در این مقاله به بیان آن پرداخته شده است درمی‌یابیم که جایگاه بسیج در مقام اتکا به عزم ملی و مذهبی توده‌های میلیونی آزادی‌خواهان مسلمان و آزاده در سرتاسر جهان و تجهیز امکانات مادی و معنوی ایشان در استراتژی حضرت امام (علیه السلام) به اندازه‌ای مهم است که بدون آن نمی‌توان تصور انجام هر اقدامی را از سر گذراند یا حداقل به موفقیت نسبی آن معتقد بود.
احکام دفاع از دیدگاه حضرت امام خمینی (علیه السلام)	۱۳۷۷	درویشعلی صبور	از نظر امام، امت اسلامی باید در هر حال خود را به مجهزترین سلاح‌های موجود و ارتش نیرومند مجهز کند.

عنوان تحقیق	سال انجام	نویسندگان	اهداف و نتایج
وسایل ارتباط جمعی از دیدگاه امام خمینی (ره)	۱۳۷۹	سید علی اشرف حامدی	این اثر به بیان مبانی انتقادی امام راجع به وسایل ارتباط جمعی طی سال‌های مبارزات ایشان از سال ۱۳۴۲ و قبل از آن تا پیروزی انقلاب پرداخته است و معتقد است پیام‌های امام سه ویژگی اساسی داشته است: برانگیزندگی خلق، هدایت و ترسیم خط انقلاب، و ثبت دقیق تاریخ قیام و مبارزه مردم.
صداوسیما در کلام امام خمینی (ره)	۱۳۷۹	روابط عمومی صداوسیما	موضوع بیشتر این بیانات دربرگیرنده مسائلی چون رسالت، مسئولیت و حساسیت صداوسیما، اهمیت تبلیغات، اخبار، فیلم‌ها و برنامه، موسیقی، و وظایف مسئولان و کارکنان صداوسیما است.
رابطه امام خمینی و مردم در انقلاب اسلامی	۱۳۸۲	منوچهر محمدی	در بررسی انقلاب‌ها مطالعه دو رکن اساسی انقلاب (رهبری و مردم) و تعامل این دو رکن از اهمیت خاصی برخوردار است. همین امر باعث شده است تا نظریه‌های انقلاب را از نظر اهمیتی که برای هریک از این دو محور قائل هستند، به دو دسته تقسیم کنند: (۱) مکاتب مردم‌محور؛ (۲) مکاتب رهبر‌محور. امام رهبری مردم‌محور بودند.
جایگاه مقوله «دفاع همه‌جانبه» در اندیشه فقهی - سیاسی امام خمینی (ره)	۱۳۸۴	سید اصغر کیوان حسینی	امام، در فتاوای منحصر به فرد مندرج در متون فقهی به موازین نوآورانه‌ای اشاره دارد. محور اصلی راهبرد دفاع همه‌جانبه، در تفکیک آن براساس حوزه‌های ملی (ایران)، منطقه‌ای (جهان اسلامی) و فرامنطقه‌ای (جبهه جهانی مستضعفین) قابل تبیین است.

عنوان تحقیق	سال انجام	نویسندگان	اهداف و نتایج
تکلیف محوری در اندیشه دفاعی امام خمینی با الگوپذیری از اندیشه دفاعی امام حسین (علیه السلام)	۱۳۹۴	محمدحسین رجبی و حامد مهرآبادی آرنانی	امام خمینی در همه شاخص‌های تکلیف محوری در سطح و وسعت اختیارات خود از امام حسین (علیه السلام) الگو گرفته و از ایشان پیروی کرده است.
رسانه‌های کوچک و انقلاب بزرگ	۱۹۹۴	آنابل سر برنی و علی محمدی	حضرت امام در جریان پیروزی انقلاب با سخنرانی‌های افشاگرانه‌شان در نجف اشرف و انتقال این سخنرانی‌ها از طریق تماس تلفنی یاران‌شان با انقلابیون ایران و سپس انتشار این بیانات در اعلامیه‌ها و پخش شبانه آن‌ها، رسانه‌ای کوچک و مردمی را در برابر رسانه بزرگ و مدرن رژیم شاه قرار داد. این شیوه ارتباطی که مردم کارگزار اصلی آن بودند، نظام رسانه‌ای شاه را با شکستی سنگین روبه‌رو ساخت

همان‌طور که گذشت، درباره اندیشه دفاعی امام و افکار و نظریات سیاسی ارزشمند ایشان کارهای پژوهشی متعددی انجام گرفته است، اما این کتب، تألیفات و پژوهش‌ها به‌رغم مفید و کارگشادون خالی از نقد و اشکال نیستند. عمده ایرادهایی که می‌توان به کارهای صورت گرفته، وارد کرد به شرح ذیل است:

۱. هیچ‌یک از تحقیقات انجام شده به نقش ارتباطات در اندیشه دفاعی حضرت امام نپرداخته‌اند. درحالی‌که در جهان امروز به دلیل قدرت اقناعی رسانه‌ها، ارتباطات دینی و دفاع رسانه‌ای در برابر تبلیغات رسانه‌ای دشمنان انقلاب اسلامی، بیش از دفاع نظامی یافته است؛

۲. بیشتر پژوهش‌های صورت گرفته اولاً دو بُعد ارتباطات و دفاع را جدا از یکدیگر بررسی کرده‌اند و ثانیاً این دو موضوع، تنها از بُعد توصیفی مورد توجه محققان بوده و قابلیت کاربردی ندارند؛ بنابراین امکان به‌کارگیری آن‌ها در صحنه عمل و عرصه راهبردی میسر نیست؛

۳. تحقیقات انجام‌شده قابلیت اقناع و پاسخ‌گویی به شبهات و نیازهای روز را ندارند و اغلب از ضعف در استنباط، تحلیل و تفسیر رنج می‌برند؛
۴. فقدان انسجام، ارتباط منطقی و زنجیروار بین مفاهیم و مطالب؛
۵. ضعف در اثبات مطالب به دلیل فقدان بحث و استدلال متقین و مؤثر؛
۶. استفاده نادرست و غیرهوشمند از آثار و اندیشه‌های امام به‌گونه‌ای که منجر به تکثر برداشت از آرای ایشان شده است.

۲. چهارچوب مفهومی

در اندیشه دفاعی امام، اصلی‌ترین قدرت دفاعی یک جامعه تمسک به قدرت لایزال الهی و باور توحیدی مردم است که طبعاً باور به عدل الهی و معاد را در آن‌ها بارور می‌سازد؛ اما تکیه بر قدرت خداوند و پذیرش حکومت الهی در قدرت مردم تجلی می‌یابد. مردمی که توحید و معاد را می‌پذیرند و برای اجرای آن به نبوت هم اعتقاد دارند. معنویت گام نخست در دفاع از هر جامعه‌ای است و دنیای مادی و مقام‌پرستی پُر است از ظلم و تباهی که امکان دفاع را از مظلومان سلب می‌کند. تنها سلاح ستم‌دیدگان در برابر ظالمان عالم همین سلاح ایمان و اعتقاد به قدرت خداوند و امدادگری او به مظلومان است؛ قدرتی که بدان‌ها نیرویی شکست‌ناپذیر می‌دهد.

امام برای براندازی رژیم شاه به جای برخورد مسلحانه با رژیم، از بیداری مردم و اعتراض‌های خیابانی و اعتصاب‌ها استفاده کردند. بسیاری از محققان ایرانی و خارجی معتقدند امام برای پیروزی انقلاب اسلامی به‌خوبی از رسانه‌های محدود و کوچک برای برقراری ارتباط با مردم بهره گرفتند. *اورت راجرز* یکی از محققان معروف امریکایی و از پیشکسوتان اندیشه‌های نوآوری در غرب می‌نویسد: «چه درسی باید از انقلاب ایران در ارتباط با نقش فناوری ارتباطی در جهان سوم گرفت؟ باید توجه بیشتری به روابط میان‌فردی و رسانه‌های کوچک مانند ضبط صوت و اعلامیه‌های زیراکسی داشت که دست‌به‌دست می‌چرخیدند، چراکه در نهایت این مردم هستند که می‌توانند یکدیگر را به کنش در ابعاد گسترده وادارند؛ زیرا هرچند آیت‌الله خمینی رسانه‌های قدرتمندتر جمعی مانند رادیو، تلویزیون، امواج مایکرو و ماهواره‌های ارتباطی را برخلاف شاه در دست

نداشت، اما از فناوری‌ای ارتباطی بهترین استفاده را کرد» (شکرخواه، ۱۳۷۲: ۶). این نظر را نظریه‌پرداز دیگری هم تأیید می‌کند. *الوین تافلر* نظریه‌پرداز معروف امریکایی نیز در این زمینه تحلیل‌هایی دارد و از جمله معتقد است امام «رسانه موج اول (موعظه‌های چهره‌به‌چهره روحانیون برای مؤمنان) را با فناوری موج سوم (نوارهای صوتی حاوی پیام‌های سیاسی که مخفیانه در مساجد توزیع و پخش و به کمک دستگاه‌های ارزان‌قیمت تکثیر می‌شدند)، ترکیب کرد. شاه برای مقابله با آیت‌الله خمینی از رسانه‌های موج دوم (مطبوعات و رادیو و تلویزیون) استفاده می‌کرد. به محض اینکه آیت‌الله خمینی توانست شاه را سرنگون کند و کنترل دولت را در دست بگیرد، فرماندهی این رسانه‌های متمرکز موج دومی را نیز در اختیار گرفت» (شکرخواه، ۱۳۷۲: ۷).

همچنین *باران و دیویس* (۲۰۰۰) در کتاب «نظریه ارتباط جمعی»، ذیل بررسی نقش رسانه‌ها در جهانی‌سازی، به مخالفت امام با مظاهر مدرنیته و استفاده از رسانه‌های کوچک در برابر رسانه‌های بزرگ اشاره می‌کنند و به نقش شرکت‌های چندملیتی رسانه‌ها برای جهانی‌سازی می‌پردازند: «برای جهانی‌سازی، رسانه‌های جمعی و رسانه‌های جدید و جنبش‌های اجتماعی که در برابر آن تحت تأثیر واقع می‌شوند ضروری‌اند. شرکت‌های چندملیتی و غیردولتی به رسانه‌های مختلف زیادی اعتماد می‌کنند که بهره‌برداری روزانه‌شان را انجام دهند. گروه‌های منطقه‌ای و محلی که مقاومت می‌کنند یا سازمان‌های جهانی را سرنگون می‌کنند، به سمت رسانه‌ها به‌عنوان ابزاری ضروری چرخش دارند» (Baran & Davis, 2000: 349). آن‌ها به مخالفت امام با رژیم شاه و استفاده از رسانه‌های کوچک توجه می‌کنند: «یکی از نخستین مکان‌هایی که در جهان این را نشان داد، ایران در ۱۹۷۰ بود. شاه «جهانی‌شدن» ایران را با اجازه کشورهای غربی به طور آزادانه با شعبه‌ای از شرکت‌هایشان و توزیع محتوای رسانه‌های جمعی برپا کرد، اما آیت‌الله خمینی منجر به پیروزی انقلاب در برابر شاه شد. تا حدودی توسط توزیع صحبت‌های [امام] خمینی به صورت نوار کاست ضبط‌شده، رسانه‌های بزرگ به رسانه‌های کوچک پیوستند. در این مورد رسانه‌های کوچک قدرت بیشتری را ثابت کردند. اغلب حاصل این‌چنین مواجهه‌شدن‌ها آمیختن است» (Baran & Davis, 2000: 349).

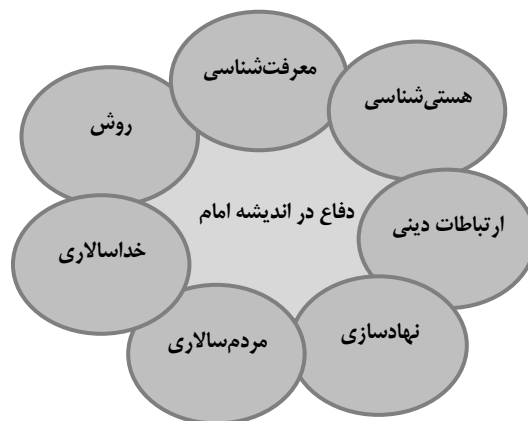
گو اینکه دکتر حمید مولانا (استاد ایرانی علوم ارتباطات مقیم امریکا) چنین نظری را

نمی‌پذیرد و درباره استفاده امام از کاست و نوار می‌گوید: «... اگر به این سادگی بود، شاه هم می‌توانست از همین‌ها استفاده کند، او که بیشتر داشت. امریکا هم ماهواره و کاست و نوار خیلی بیشتر دارد... این فناوری نبود بلکه این مشروعیت و اقتدار یک فقیه بود که به محتوای پیام قوت داد» (مولانا، ۱۳۷۸: ۱۵۹).

اما واقعیت آن است که در حوادث نهضت انقلاب اسلامی، یاران امام در زمان تبعید این رهبر مذهبی در عراق توانستند با ابتکار ارتباطی، سخنرانی‌های دینی و انقلابی ایشان را بر «منبر» به گوش مردم ایران برسانند. آن‌ها توانستند اعتراض‌های امام به رژیم شاه را در شهر نجف اشرف از طریق تماس تلفنی در تهران و شهرستان‌ها ضبط کنند و سپس با پیاده‌سازی متن و انتشار آن در قالب شب‌نامه و اعلامیه، ارتباط دینی مرجع تقلید را با مردم در ایران برقرار سازند. رسانه‌های بزرگ شاه یعنی رادیو و تلویزیون و مطبوعات نتوانستند در برابر رسانه کوچک امام دوام یابند.

پس از پیروزی انقلاب و در دفاع از دستاوردهای انقلاب به‌ویژه در طول هشت سال دفاع مقدس، سخنرانی‌های امام در جماران، این بار نه از رسانه کوچک که از طریق رسانه‌های بزرگ منتشر می‌شدند و امام درباره این رسانه‌ها نیز همواره رهنمودهایی داشتند که در این تحقیق بدان‌ها پرداخته شده است.

براین اساس می‌توان گفت اندیشه دفاعی امام برخاسته از هستی‌شناسی توحیدی، معرفت‌شناسی دینی و روش‌هایی چون استفاده از رسانه‌ها براساس احکام دین و نقش مردم در اجرای قوانین و احکام اسلامی به رهبری روحانیت است. ارتباط رهبران دینی با مردم از طریق رسانه‌ها شکل می‌گیرد و مردم در قالب نهادهای اجتماعی می‌توانند تبلور مردم‌سالاری برای حفظ حکومت الهی (خداسالاری) و دفاع از آن در برابر دشمنان باشند. الگوی مفهومی تحقیق را می‌توان در شکل شماره ۱ نشان داد:

نمودار شماره (۱). الگوی مفهومی محقق

۳. روش‌شناسی پژوهش

روش تحقیق مجموعه‌ای از قواعد، ابزارها و راه‌های معتبر (قابل اطمینان) و نظام‌یافته برای بررسی واقعیت‌ها، کشف مجهول‌ها و دستیابی به راه‌حل مشکلات است. شناخت علمی از یک پدیده زمانی میسر خواهد بود که براساس مجموعه‌ای از شیوه‌ها و تدابیر علمی، روشی برای دستیابی به شناخت اتخاذ شود (دانایی فرد و آذر، ۱۳۹۰: ۳۸-۲۸). از آنجاکه تاکنون هیچ تحقیقی که حاصل آن ارائه الگو یا نظریه‌ای پیرامون ارتباطات دینی در اندیشه ارتباطی امام خمینی (علیه‌السلام) باشد که تجربه هشت سال دفاع مقدس و رهبری جامعه اسلامی را داشته است، این تحقیق به منظور پرکردن خلأ نظری و ارائه الگوی احصاشده از آثار امام با استفاده از یکی از انواع روش کیفی انجام شده است.

همچنین نظر به اینکه این تحقیق با نگاهی ارزشی به موضوع ارتباطات دینی می‌پردازد، از جنبه به‌کارگیری، کاربردی توسعه‌ای از نظر هدف اکتشافی - توسعه‌ای است و از آنجاکه در نظام رسانه‌ای و دفاعی کشور قابل استفاده است، کاربردی است. همچنین از این نظر که به دنبال کشف مضامین از رهنمودهای امام است، از نوع تحقیقات اکتشافی است.

این تحقیق با روش تحلیل مضمون و فن شبکه مضمون انجام شده است. تحلیل مضمون جزء روش‌های کیفی محسوب می‌شود (براون، ۲۰۰۶) که با سه فن قالب مضامین، ماتریس مضامین و شبکه مضامین قابل انجام است. در جدول شماره ۲ انواع روش‌های تحلیل مضمون ارائه شده‌اند:

جدول شماره (۲). روش‌های تحلیل مضمون

ارائه‌دهنده	شرح	روش
کینگ و هوراکز (۲۰۱۰)	در تحقیقاتی که تعداد متون و داده‌های آن زیاد باشد (۱۰-۳۰) منبع به کار می‌رود.	قالب مضامین
مایلز و هابرمین (۱۹۹۴)	به منظور مقایسه مضامین با یکدیگر یا مقایسه مضامین در منابع داده‌ها استفاده می‌شود.	ماتریس مضامین
آتراید و استرلینگ (۲۰۰۱)	شبکه مضامین نقشه‌ای تارنما به مثابه اصل سازمان‌دهنده و روش نمایش‌دهنده عرضه می‌کند.	شبکه مضامین

(خان‌احمدی و ابراهیم‌صالح، ۱۳۹۹: ۱۰۸).

تحلیل مضمون روشی برای شناخت، تحلیل و گزارش الگوهای موجود در داده‌های کیفی است. این روش فرایندی برای تحلیل داده‌های متنی است و داده‌های پراکنده و متنوع را به داده‌هایی غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند (Braun & Clarke, 2006). تحلیل مضمون صرفاً روش کیفی خاصی نیست بلکه فرایندی است که می‌تواند در بیشتر روش‌های کیفی به کار رود. به طور کلی، تحلیل مضمون روشی است برای الف) دیدن متن؛ ب) برداشت و درک مناسب از اطلاعات ظاهراً نامرتب؛ ج) تحلیل اطلاعات کیفی؛ د) مشاهده نظام‌مند شخص، تعامل، گروه، موقعیت، سازمان یا فرهنگ؛ ه) تبدیل داده‌های کیفی به داده‌های کمی (Boyatzis, 1998: 4). مضمون یا تم بیانگر اطلاعات مهمی درباره داده‌ها و پرسش‌های تحقیق است و تا حدی، معنی و مفهوم الگوی موجود در مجموعه‌ای از داده‌ها را نشان می‌دهد. مضمون، الگویی است که در داده‌ها یافت می‌شود و حداقل به توصیف و سازمان‌دهی مشاهدات و حداکثر به تفسیر جنبه‌هایی از پدیده می‌پردازد (Boyatzis, 1998: 4). به طور کلی، مضمون ویژگی تکراری و متمایزی در متن است که به نظر پژوهشگر، نشان‌دهنده درک و تجربه خاصی در رابطه با پرسش‌های تحقیق است (King & Horrocks, 2010: 150).

بر اساس تعریف عابدی جعفری و همکاران (۱۳۹۰)، شبکه مضامین بر اساس روندی مشخص از پایین‌ترین سطح، قضایای پدیده را با کدگذاری از متن شناسایی می‌کند (مضامین پایه) و سپس با دسته‌بندی این مضامین حول محورهای تعیین‌شده، آن‌ها را به مضامین مجردتر و انتزاعی‌تر اختصاص می‌دهند (مضامین سازمان‌دهنده) و در آخر و

مرحله سوم، این مضامین در قالب استعاره‌های اساسی دسته‌بندی و به صورت مضامین حاکم بر کل متن ارائه می‌شوند (مضامین فراگیر). سپس می‌توان این مضامین را به صورت نقشه‌ای شبیه تارنما، رسم و مضامین برجسته هریک از این مراحل را همراه با روابطشان نشان داد و ارتباط و وابستگی متقابل میان شبکه را به نمایش گذاشت. مراحل تنظیم شبکه مضمونی که در این تحقیق انجام شده است، در جدول شماره ۳ بیان شده است.

جدول شماره (۳). مراحل تنظیم شبکه مضمونی

مرحله تحلیلی	گام	اقدام
الف) تجزیه و تحلیل متن	گام اول: کدگذاری	تهیه چهارچوب کدگذاری تجزیه متن به بخش‌های کوچک‌تر با استفاده از چهارچوب کدگذاری
	گام دوم: تعریف مضامین	استخراج مضامین از بخش‌های کدگذاری شده متن تصحیح مضامین
	گام سوم: ساختن شبکه مضامین	منظم کردن یافتن مضامین بازیابی مضامین پایه‌ای برای یافتن مضامین سازمان‌دهنده استخراج مضمون (مضامین) فراگیر ترسیم شبکه‌های مضمونی
ب) کشف متن	گام چهارم: توصیف و کشف شبکه‌های مضمونی	توصیف شبکه کشف شبکه
	گام پنجم: خلاصه کردن	خلاصه کردن شبکه‌های مضمونی
ج) یکپارچه‌سازی کشف‌ها	گام ششم: توصیف الگوها	توصیف الگوها

(آراید و استرلینگ، ۲۰۰۱)

۴. قلمرو تحقیق

این تحقیق به بررسی کلیه آثار مکتوب، سخنرانی‌ها و نامه‌های امام خمینی (علیه السلام) که از سال ۱۳۴۱ تا ۱۳۶۸ منتشر شده‌اند، و همچنین سخنرانی‌هایی که در شهرهای قم، نجف

اشرف، پاریس و تهران در این مدت ایراد شده‌اند، می‌پردازد.

۵. جامعه آماری

جامعه آماری ما در این تحقیق کلیه سخنرانی‌ها و آثار مکتوب حضرت امام خمینی است که قبل و پس از انقلاب در مجموعه صحیفه نور و صحیفه امام، منتشر شده‌اند و اکنون در مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی در قالب نرم‌افزار، به محققان ارائه می‌شود.

۶. روش نمونه‌گیری و حجم نمونه

در این تحقیق چون پیرامون ابعاد اجتماعی اندیشه امام برای رسیدن به اهداف انقلاب اسلامی بررسی انجام می‌شود، با تعیین مقوله‌های حاصل از مطالعات نظری در این تحقیق به صورت هدفمند، تعدادی از جامعه آماری انتخاب و سپس ۴۳ مقوله از میان مقولات مرتبط مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

۷. قابلیت اعتماد

برای سنجش روایی این تحقیق، علاوه‌براینکه مضامین فراگیر، سازمان‌دهنده و پایه، با مطالعه مفاهیم نظری، پیشینه تحقیق، اهداف تحقیق و منبع انتخاب و تأیید شدند، نظرات و رهنمودهای گروهی از خبرگان نیز لحاظ شد و پیش از کدگذاری، جرح و تعدیل نهایی به عمل آمد. در این تحقیق، نخست کدگذاری با مطالعه سطر به سطر صحیفه امام (علیه‌السلام) از طریق جست‌وجو در نرم‌افزار صحیفه امام، و به صورت دستی صورت گرفت و پس از اتمام کدگذاری دستی، کدگذاری رایانه‌ای با نرم‌افزار NVivo10 انجام شد. سپس نتایج این دو کدگذاری با یکدیگر مقایسه و از روش هولستی برای محاسبه پایایی استفاده شد که فرمول آن عبارت است از:

$$C.R. = 2M / (n1+n2) = 2 \times 38 / (43+43) = 0/88$$

C.R. درصد توافق مشاهده‌شده (ضریب پایایی)، M تعداد توافق در دو مرحله کدگذاری، n1 تعداد واحدهای کدگذاشته در مرحله اول و n2 تعداد واحدهای کدگذاشته در مرحله دوم است. این رقم، بین صفر (هیچ توافق) تا یک (توافق کامل) متغیر است (هولستی، ۱۳۸۰: ۲۱۸-۲۱۷)؛ همچنین برای اعتبارسنجی الگوی نهایی حاصل از این تحقیق

پرسش‌نامه‌ای تهیه و از نظر خبرگان برای اصلاح این الگو و سایر مضامین مستخرج درباره پرسش‌های تحقیق استفاده شد که مورد تأیید واقع گرفت.

۸. تجزیه و تحلیل و یافته‌های پژوهش

برای احصای مضامین ارتباطات دینی از فرمایشات امام براساس تحلیل مضمون «آتراید - استرلینگ»، الگوریتم تحقیق با کشف مضامین پایه از نقل قول‌های امام در صحیفه نور و صحیفه امام با توجه به الگوی مفهومی تحقیق، مرحله اول کدگذاری انجام شد. سپس در مرحله دوم کدگذاری، کار دسته‌بندی و تلخیص مضامین پایه صورت گرفت و در مرحله سوم کشف مضامین فراگیر، امکان ترسیم شبکه مضامین و دستیابی به الگوی ارتباطات دینی در اندیشه دفاعی امام خمینی (علیه السلام) را فراهم کرد.

گام اول: براساس الگوریتم تحقیق در مرحله اول، با مطالعه اکتشافی در اندیشه دینی امام، ۴۳ نقل قول مرتبط با هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی، روش، اجرای احکام الهی، نهادسازی ارتباطات دینی (شامل رسانه، ارتباطات دیدگاه امام) احصا شد. در ادامه و در مرحله دوم، الگوریتم نقل قول‌های مضمونی به مضامین پایه تبدیل شد. فرایند صورت گرفته در این دو مرحله به شرح جدول شماره ۴ است.

جدول شماره (۴). تبدیل نقل قول به مضامین پایه

مضامین پایه	برداشت از نقل قول (فیش‌ها)	شناسه
اصل توحید	«اعتقادات من و همه مسلمین همان مسائلی است که در قرآن کریم آمده است و یا پیامبر اسلام (ﷺ) و پیشوایان به حق پس از آن حضرت بیان فرموده‌اند که ریشه و اصل همه آن عقاید - که مهم‌ترین و باارزش‌ترین اعتقادات ماست - اصل توحید است»	(صحیفه امام، ج ۵: ۳۸۷)
خدمت به مردم	«اگر به من بگویند خدمتگزار بهتر از این است که بگویند رهبر. رهبری مطرح نیست، خدمتگزاری مطرح است. اسلام ما را موظف کرده که خدمت کنیم»	(صحیفه امام، ج ۱۰: ۴۶۳)
مخالف با سانسور عدم سانسور چاپخانه‌ها	«چرا صدای مبلغین اسلام را خفه می‌کنند؟ چرا چاپخانه‌ها را تحت سانسور قرار می‌دهند و از چاپ و	(صحیفه امام، ج ۱: ۱۶۱)

مضامین پایه	برداشت از نقل قول (فیش‌ها)	شناسه
مضامین پایه جلوگیری نکردن از نشر اسلامی	نشر نوشته‌های اسلامی جلوگیری می‌کنند؟ چرا آزادی مطبوعات را سلب می‌کنند؟»	
آزادی مطبوعات	«مطبوعات در نشر همه حقایق واقعیات آزادند»	(صحیفه امام، ج ۱: ۲۶۶)
آزادی مطبوعات آزادی قلم	«مطبوعات آزادند، قلم آزاد است. بگذارید بنویسند مطالب را. اگر دین دارید به دین عمل کنید، اگر چنانچه دین را ارتجاع می‌دانید، به قانون اساسی عمل کنید. خوب بگذارید بنویسند»	(صحیفه امام، ج ۱: ۲۹۲)
مخالفت با مطالب مضر آزادی مطبوعات	«همه مطبوعات آزادند مگر اینکه مقالات مضر به حال کشور باشد»	(صحیفه امام، ج ۴: ۴۱۶)
آزادی انتقاد	«انتقاد باید باشد، زیرا یک جامعه تا انتقاد نشود، اصلاح نمی‌شود»	(صحیفه امام، ج ۱۴: ۴۰۱)
تحمل انتقاد	«ما باید تحمل انتقاد را، چه حق و چه ناحق، داشته باشیم»	(صحیفه امام، ج ۲۱: ۲۰)
پرهیز از انتقام‌جویی	«به همه آقایان من می‌گویم با هم جنگ نکنید، روزنامه‌ها را پر نکنید دوباره از بدگویی از هم و از انتقاد از هم. انتقاد غیر از انتقام‌جویی است. انتقاد، انتقاد صحیح باید بشود. هرکسی از هرکس می‌تواند انتقاد صحیح بکند، اما اگر قلم که دستش گرفت انتقاد کند برای انتقام‌جویی، این همان قلم شیطان است... این میزان دستش باشد که قلم، دست شیطان است می‌نویسد یا دست رحمان است، زبان، زبان شیطان است یا زبان رحمان است»	(صحیفه امام، ج ۱۳: ۲۰۵)
رسانه‌های کوچک اعلامیه	«... لازم است آقایان به وسیله اعلامیه و نشریه پشتیبانی خودشان را از مطالبی که ما داریم، اعلام فرمایند تا بلکه بتوانیم دولت را وادار کنیم به قبول مطالب شرعی خود. در هر صورت از مجالس دعا و تذکر استفاده باید کرد...»	(صحیفه امام، ج ۱: ۸۹)
اهمیت انتشارات مثل خون شهدا اهمیت نشر	«اهمیت انتشارات مثل اهمیت خون‌هایی است که در جبهه‌ها ریخته می‌شود»	(صحیفه امام، ج ۱۶: ۲۲۷)

مضامین پایه	برداشت از نقل قول (فیش‌ها)	شناسه
مخالفت با فساد	«رادیو تلویزیون اکثراً جوان‌های ما را به گوش کردن این‌طور چیزها و موسیقی‌های مخدر وامی‌داشت. از طریق چشم، جوان‌های ما را فاسد می‌کردند. زن‌های کذا و کذا را پشت تلویزیون نمایش دادند و جوان‌ها را از این راه فاسد کردند»	(صحیفه نور، ج ۱۲: ۱۰۴)
اهمیت تبلیغات حساس بودن تبلیغات	«تبلیغات مسئله‌ای است پراهمیت و حساس، یعنی دنیا با تبلیغات کار می‌کند. آن قدری که دشمنان ما از حربه تبلیغات استفاده می‌کنند ما از طریق دیگری نمی‌کنیم. ما هم باید به مسئله تبلیغات بسیار اهمیت دهیم و از همه چیزهایی که هست بیشتر به آن توجه کنیم»	(صحیفه نور، ج ۱۷: ۱۵۷)
استفاده از منبر رسانه‌های سنتی موعظه	«ممکن است دست‌های ناپاکی با سمپاشی‌ها و تبلیغات سوء، برنامه‌های اخلاقی و اصلاحی را بی‌اهمیت وانمود کرده، منبر رفتن برای پند و موعظه را با مقام علمی مغایر جلوه دهند و با نسبت دادن «منبری» به شخصیت‌های بزرگ علمی که در مقام اصلاح و تنظیم حوزه‌ها هستند، آنان را از کار بازدارند. امروز در بعضی حوزه‌ها شاید منبر رفتن و موعظه کردن را ننگ بدانند! غافل از اینکه حضرت امیر (علیه السلام) منبری بودند و در منابر مردم را نصیحت فرموده، آگاه، هوشیار و راهنمایی می‌کردند. سایر ائمه (علیهم السلام) نیز چنین بودند»	(امام خمینی، ۱۳۶۶: ۲۶-۲۵)
آزادی مطبوعات آزادی ملت	«اول مرتبه تمدن، آزادی ملت است. یک مملکتی که آزادی ندارد، تمدن ندارد... مملکت متمدن آن است که آزاد باشد، مطبوعاتش آزاد باشد، مردم آزاد باشند در اظهار عقاید و رأی‌شان...»	(صحیفه امام، ج ۵: ۳۲)
دفاع از سینما	«من غالباً فیلم‌هایی که خود ایرانی‌ها درست می‌کنند به نظرم بهتر از دیگران است، مثلاً فیلم «گاو» آموزنده بود، اما حالا این فیلم‌ها باید حتماً از آمریکا یا اروپا بیاید با یک بی‌بندوباری تا روشنفکران غرب‌زده شاد شوند؟ فیلم‌هایی که از خارج به ایران می‌آیند اکثر استعماری	(صحیفه نور، ج ۹: ۲۶۵)

مضامین پایه	برداشت از نقل قول (فیش‌ها)	شناسه
	هستند؛ بنابراین فیلم‌های خارجی استعماری را حذف کنید مگر صد درصد صحیح باشد»	
فیلم‌های آموزنده مخالفت با فساد	«فیلم‌هایی که در رادیو و تلویزیون نمایش داده می‌شود باید آموزنده باشد. فیلم‌هایی باشد ولو خود ایران درست کند، آموزنده باشد یا فیلم‌هایی که از خارج می‌آید درست تفتیش شود که چنین نباشد، آن‌ها ممکن است با شیطنت فیلم‌هایی به ایران بفرستند که بخواهند جامعه را فاسد کنند»	(صحیفه نور، ج ۱۲: ۱۰۴)
مخالفت با فحشا دفاع از رادیو	«این آدم [شاه] به واسطه نوکری که داشته، مراکز فحشا درست کرده. تلویزیونش مرکز فحشاست، رادیو اش - بسیاری اش - فحشاست. مراکزی که اجازه دادند برای اینکه باز باشد، مراکز فحشاست. این‌ها دست‌به‌دست هم دادند. در تهران مرکز مشروب‌فروشی بیشتر از کتاب‌فروشی است، مراکز فساد دیگر الی ماشاءالله است. برای چه؟»	(صحیفه امام، ج ۶: ۱۵)
دفاع از رسانه‌ها	«سینمای ما مرکز فحشاست. ما با سینما مخالف نیستیم، ما با مرکز فحشا مخالفیم. ما با رادیو مخالف نیستیم، ما با فحشا مخالفیم. ما با تلویزیون مخالف نیستیم، ما با آن چیزی که در خدمت اجانب برای عقب‌نگه‌داشتن جوانان ما و ازدست‌دادن نیروی انسانی ماست، با آن مخالف هستیم»	(صحیفه امام، ج ۶: ۱۵)
دفاع از تجدد	«ما کی مخالفت کردیم با تجدد؟ با مراتب تجدد؟ مظاهر تجدد وقتی که از اروپا پایش را در شرق گذاشت - خصوصاً در ایران - مرکز [عظیمی] که باید از آن استفاده تمدن بکنند، ما را به توحش کشانده است. سینما یکی از مظاهر تمدن است که باید در خدمت این مردم، در خدمت تربیت این مردم باشد؛ و شما می‌دانید که جوان‌های ما را این‌ها به تباهی کشیده‌اند و همین‌طور سایر این [مراکز]. ما با این‌ها در این جهات مخالف	(صحیفه امام، ج ۶: ۱۵)

مضامین پایه	برداشت از نقل قول (فیش‌ها)	شناسه
اهمیت دفاع	<p>هستیم. این‌ها به همه معنا خیانت کرده‌اند به مملکت ما»</p> <p>«امروز قضیه، قضیه دفاع است، دفاع از یک قدرت‌هایی که می‌خواهند حمله کنند، می‌خواهند به هر طوری شده است باز شما را و ما را برگردانند به اسارت اولی و این دفعه اگر آن‌ها خدای نخواستہ یک قدرتی پیدا کنند، مثل سابق نیست. آن‌ها اساس اسلام را از بین می‌برند؛ برای اینکه دیدند اسلام است که می‌تواند کار بکند و در مقابل بایستد»</p>	(صحیفه امام، ج ۲۰: ۷۹-۸۰).
حفظ اسلام حفظ احکام	<p>«و این یک فریضه‌ای است بر همه ما، از اهم فرایض است حفظ اسلام؛ یعنی حفظ اسلام از حفظ احکام اسلام بالاتر است؛ اساس اسلام اول است، دنبال او اساس احکام اسلام است»</p>	(صحیفه امام، ج ۲۰: ۷۹-۸۰).
حرکت جوهری نقص رو به کمال اصالت وجود	<p>«چنانچه سابقاً گفته‌ایم، به سبب حرکت جوهری که حرکت کمالی است، موجود متدرج‌الوجود، از نقص رو به کمال می‌رود. مثلاً شیخ فانی سالخورده، همان نطفه اولیه است که با حرکت تدریجی تبدیل به پیرمردی شده است. حال اگر الغای مراتب بین شیخوخت و نطفه‌بودن شود، حتماً حکم به بینونت و غیریت این دو خواهد شد، ولی اگر مرتبه‌ای بعد از مرتبه دیگر و همه پهلوی هم ملاحظه شود، هیچ شکی نخواهد ماند که در تمام این مراحل، غیر از یک موجود صاحب مراتب، چیز دیگری مطرح نیست. انسان در عین حال که همان نطفه است، به حرکت جوهریه به مراتب بالاتر می‌رسد، تا آنجا که صاحب عقل مجرد شود. او یک حقیقت ذومراتب است، اما نه به گونه‌ای که مراتبش با هم سنخیت نداشته باشد. اگر کسی فقط مرتبه شهادت را ببیند و بگوید انسان همین گوشت و پوست و رگ و خون است و لاغیر، یقیناً چشم بصیرتش کور است و اطلاعی از نفس ندارد، و اگر فقط مقام تجرّدش را ببیند و نفس را چیزی غیر از این مراتب ملاحظه کند، باز هم معرفت صحیحی نسبت به نفس ندارد»</p>	(امام خمینی، ۱۳۹۲: ۸۷)

مضامین پایه	برداشت از نقل قول (فیش‌ها)	شناسه
<p>هستی‌شناسی نظام اکمل جلوه ظهور حق تعالی حکمت متعالیه</p>	<p>مهم‌ترین مسائل و موضوعات هستی‌شناسی امام عبارتند از: ماهیت هستی و جهان، علت محدثه و مقیسه هستی، سرانجام هستی، هدف از آفرینش جهان، و سنت‌ها و اصول حاکم بر هستی. جهان‌بینی و هستی‌شناسی امام مبتنی بر حکمت متعالیه صدرایی و اصالت وجود است. این جهان‌بینی که در برابر جهان‌بینی ماتریالیستی معاصر (اعم از لیبرالیسم یا کمونیسم) قرار دارد، هستی را دارای هدف، مبدأ، معاد، نظام اکمل و جلوه ظهور حق تعالی می‌داند؛ از این رو، امام در پیامی که به گورباچف رهبر سابق حزب کمونیست شوروی (روسیه) فرستاد، مشکل و علت فروپاشی نظام کمونیستی را نه مالکیت دانست و نه آزادی، بلکه مشکل را مبارزهٔ بیهوده با خدا و گرایش به جهان‌بینی مادی قلمداد کرد.</p>	<p>(صحیفه امام، ج ۲۱: ۶۶)</p>
<p>قدرت خداوند خداسالاری</p>	<p>«جز قدرت خدا قدرتی نیست و اگر کسی به درک این حقیقت نائل آمد از هیچ قدرتی جز خدا نخواهد ترسید»</p>	<p>(صحیفه امام، ج ۵: ۳۶)</p>
<p>ما از خداییم قدرت خداوند</p>	<p>«ما از خدا هستیم و از آنجا آمدیم و به آنجا برمی‌گردیم انالله ما از خداییم، مال خداییم، ما چیزی نداریم، خودمان، هر چه قسمت هست از اوست و به سوی او می‌رویم و باید ببینیم چطور از آنجا آمدیم و چطور در اینجا هستیم و چطور به آنجا می‌رویم. آیا در اینجا که هستیم، در خدمت حق تعالی در خدمت خلقیم، مجاهده می‌کنیم در راه خدا، به صراط مستقیم، ربوبیت مشی می‌کنیم، یا انحراف داریم؟»</p>	<p>(صحیفه نور، ج ۹: ۱۱۲)</p>
<p>اطاعت از قوانین الهی خداسالاری اجرای احکام الهی</p>	<p>«ما معتقدیم قانون‌گذاری برای بشر، تنها در اختیار خدای تعالی است، همچنان‌که قوانین هستی و خلقت را نیز خداوند مقرر فرموده است و سعادت و کمال انسان و جوامع تنها در گرو اطاعت از قوانین الهی است که توسط انبیا به بشر ابلاغ شده است»</p>	<p>(صحیفه امام، ج ۵: ۳۸۸)</p>
<p>مشارکت مردم</p>	<p>«بر مردم واجب است که فقها را در اجرای سیاسیات</p>	<p>(امام خمینی، ۱۳۶۸:)</p>

مضامین پایه	برداشت از نقل قول (فیش‌ها)	شناسه
	اسلام در صورت امکان کمک بنمایند»	۳۲۲
مردم‌سالاری	«بدون اینکه این ملت همراهی کند ما نمی‌توانیم کاری بکنیم. هرچی داریم از این‌هاست و هرچی هست مال این‌هاست»	(صحیفه امام، ج ۲۰: ۵۵)
مشارکت مردم نظارت مردم حفظ امنیت	«آگاهی مردم و مشارکت و نظارت و همگامی آن‌ها با حکومت منتخب خودشان، خود بزرگ‌ترین ضمانت حفظ امنیت در جامعه خواهد بود»	(صحیفه امام، ج ۴: ۲۴۸)
دفاع از ناموس مسلمین	دفاع از ناموس مسلمین و جان مسلمین و مال مسلمین و کشور مسلمین یکی از واجبات است. ما داریم به این واجب عمل می‌کنیم»	(صحیفه امام، ج ۱۵: ۱۱۷)
تفاهم ملت با دولت	«اگر یک کشور بخواهد یک کشور سالمی باشد، باید بین دستگاه حاکمه با ملت تفاهم باشد و مع‌الأسف در رژیم‌های شاهنشاهی و به‌ویژه در رژیم اخیر، آن معنا عکس بود... این‌ها اسباب این شد که نتواند حکومت باقی بماند، و با پایگاه نداشتن در پیش ملت ناچار باید کنار برود و رفت. این باید یک عبرتی باشد برای دولت‌ها. رژیم اسلامی، رژیمی مردمی در رژیم اسلامی، شاید در رأس برنامه همین تفاهم مابین دولت و ملت باشد؛ یعنی نه دولت خودش را جدا می‌داند و بخواهد تحمیل بکند و مردم را تهدید بکند، ارباب بکند، اذیت بکند؛ و نه مردم درصدد این بودند که دولت را تضعیف بکنند یا فرار بکنند از مقررات دولتی»	(صحیفه امام، ج ۸: ۲۳۱-۲۳۰)
نهاد بسیج مستضعفین نهادسازی	... من امیدوارم که این بسیج عمومی اسلامی، الگو برای تمام مستضعفین جهان و ملت‌های مسلمان عالم باشد، و قرن پانزدهم قرن شکستن بت‌های بزرگ و جایگزینی اسلام و توحید به جای شرک و زندقه و عدل و داد به جای ستمگری و بیدادگری و قرن انسان‌های متعهد به جای آدم‌خواران بی‌فرهنگ باشد»	(صحیفه امام، ج ۱۲: ۱۶۰-۱۵۹)
نهاد سپاه نهاد بسیج	«شما اگر مردم نبودند نمی‌توانستید این جنگ را اداره بکنید، این شک ندارد. مردم اداره کردند، یعنی این سپاه مردم‌اند؛	(صحیفه امام، ج ۱۸: ۷۹)

مضامین پایه	برداشت از نقل قول (فیش‌ها)	شناسه
نهاد نظامی	این بسیجی‌ها مردم‌اند؛ ارتش هم امروز مردم است»	
معرفت‌شناسی حس و تجربه عقل و برهان	از منظر امام، مبدأ حرکت معرفت از حس و تجربه است که در مرحله بالاتر توسط عقل و برهان تکمیل می‌شود و در سیر صعودی خود به یقین شهودی می‌رسد و در نهایت، تمامی مراحل پیشین باید به محک وحی سنجش شود. زبان فلاسفه، زبان عرفا و فقها در صورتی که با زبان وحی تطبیق داشته باشد، حجت است؛ از این رو، مشروعیت همه چیز به وحی معطوف است.	(امام خمینی، ۱۳۷۳: ۱۷۶)
هستی‌شناسی مراتب هستی سه عالم ملک، ملکوت و لاهوت ابزارهای معرفت: حس، عقل و وحی	در نگاه امام، سه عالم ملک، ملکوت و لاهوت، از مراتب هستی هستند (صحیفه نور، ج ۲۱: ۳۹۳). عالم ملک دنیا است و عالم ملکوت، عالم غیب است که ملکات صالحه و فاسده انسان در آن ظاهر می‌شود. عالم لاهوت عالم وحدت است. عالم محسوس مرتبه نازل هستی است و عالم الوهیت، مرتبه اعلای هستی و مقصد اعلی است. بر این اساس در روش‌شناسی امام تنها با تحقیق در عالم احساس و از طریق معرفت تجربی نمی‌توان به شناخت جهان هستی پی برد بلکه لازم است از همه ابزارهای معرفتی شامل حس، عقل و وحی استفاده کرد.	(صحیفه امام، ج ۵: ۳۶۶-۳۶۷ و صحیفه امام، ج ۸: ۴۳۴)
نهادهای خدماتی بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، بنیاد علوی، بنیاد پانزده خرداد، جهاد سازندگی، جهاد دانشگاهی، نهاد نمابندگی ولی فقیه در دانشگاه‌ها، شورای عالی انقلاب فرهنگی، شورای عالی جوانان، بنیاد شهید انقلاب اسلامی، نهضت سوادآموزی	بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، بنیاد علوی، بنیاد پانزده خرداد، جهاد سازندگی، جهاد دانشگاهی، نهاد نمابندگی ولی فقیه در دانشگاه‌ها، شورای عالی انقلاب فرهنگی، شورای عالی جوانان، بنیاد شهید انقلاب اسلامی، برخی دانشگاه‌ها و مؤسسه‌های آموزش عالی و نیز کاربردی، نهضت سوادآموزی و غیره از دیگر نهادهای انقلابی هستند که برای تحقق اهداف انقلاب اسلامی تشکیل شده‌اند	(صحیفه نور، ج ۴: ۲۰۸-۲۰۷)

مضامین پایه	برداشت از نقل قول (فیش‌ها)	شناسه
<p>نهادهای حکومتی شورای انقلاب اسلامی</p>	<p>«به موجب حق شرعی و براساس رأی اعتماد اکثریت قاطع مردم ایران که نسبت به این‌جانب ابراز شده است، در جهت تحقق اهداف اسلامی ملت، شورایی به نام شورای انقلاب اسلامی مرکب از افراد باصلاحیت و مسلمان و متعهد و مورد وثوق، موقتاً تعیین شده است و شروع به کار خواهند کرد. اعضای این شورا در نخستین فرصت مناسب معرفی خواهند شد. این شورا موظف به انجام امور معین و مشخصی شده است، از آن جمله مأموریت دارد تا شرایط تأسیس دولت انتقالی را مورد بررسی و مطالعه قرار داده و مقدمات اولیه آن را فراهم سازد»</p>	<p>(صحیفه نور، ج ۴: ۲۰۸-۲۰۷)</p>
<p>نهادهای خدماتی نهاد جهاد سازندگی</p>	<p>«ناچاریم به ملت متوجه بشویم برای سازندگی؛ برای اینکه ترمیم کنیم این خرابی‌ها که در طول مدت حکومت جائر پهلوی در مملکت ما حاصل شده است و - بحمدالله - ملت ما راجع به سازندگی، این مهیابودن خودشان را اعلام کرده‌اند»</p>	<p>(صحیفه امام، ج ۸: ۱۸۰-۱۷۹)</p>
<p>نهادهای انتظامی نهاد کمیته انقلاب اسلامی</p>	<p>«تمام افرادی که در اطراف این کشور، جوانانی که در اطراف این کشور بودند، چه قشر روحانی و چه دانشگاهی و چه سایر قشرها برای خودشان یک احساس وظیفه کردند، بدون اینکه یک سازمان مرکزی در اول باشد. هر گروهی در هر جا که بودند به طور خودرو، از متن ملت کأنه جوشیدند، و سازمان‌هایی را ایجاد کردند، مثل کمیته‌ها که آقایان از اجزا و سرپرستان آن هستند، و مثل سپاه پاسداران. این‌طور نبود که از اول سپاه پاسداران یا کمیته‌ها را یک مرکزی باشد که آن مرکز همه را دعوت کرده باشد و التیام داده باشد؛ بلکه احساس یک وظیفه انسانی - اسلامی بود که همه برای اسلام و برای کشور اسلامی خدمتگزار باشند. این یکی از ویژگی‌هایی است که برای این نهضت و برای این انقلاب بود و از ویژگی‌های اسلام است»</p>	<p>(خمینی، ۱۳۹۱: ۵)</p>

مضامین پایه	برداشت از نقل قول (فیش‌ها)	شناسه
نهاد سپاه انقلاب اسلامی	«من از سپاه راضی هستم، و به هیچ وجه نظرم از شما بر نمی‌گردد. اگر سپاه نبود، کشور هم نبود. من سپاه پاسداران را بسیار عزیز و گرامی می‌دارم. چشم من به شماست. شما هیچ سابقه‌ای جز سابقه اسلامی ندارید. سلام مرا به همه برسانید. من از همه شما متشکرم. من به همه دعا می‌کنم. اوضاع انشاءالله به تدریج درست می‌شود؛ نارضایتی‌ها رفع می‌شود. خطر مملکت را تهدید نمی‌کند، زحمت ما را فراوان می‌کند. آن‌ها را سرکوب می‌کنیم. باید بیشتر کار کرد؛ باید بیدار بود. اوضاع مملکت خوب می‌شود و این‌طور نمی‌ماند. به دولت دستور می‌دهم سریعاً به کارهای شما رسیدگی کند و بودجه‌تان را هرچه زودتر بپردازد. خداوند همه شما را تأیید کند»	(خمینی، ۱۳۹۱: ۵)

گام دوم (مراحل سوم و چهارم) براساس الگوریتم تحقیق، در مرحله سوم، مضامین پایه به مضامین سازمان‌دهنده تبدیل شدند و در مرحله چهارم بر مبنای مضامین سازمان‌دهنده، کشف مضامین فراگیر به شرح جدول شماره ۵ به انجام رسید.

جدول شماره (۵). تبدیل مضامین پایه به مضامین سازمان‌دهنده و فراگیر

مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
هستی‌شناسی	اصالت وجود	توحید، نظام اکمل، جلوه ظهور حق تعالی
	حکمت متعالیه	موجود متدرج الوجود، نقص رو به کمال، حرکت جوهری
	معرفت‌شناسی	حس و تجربه، عقل و برهان
	روش‌شناسی	ابزارهای معرفت، حس، عقل و وحی
	ابزار تحقیق	حس، عقل، وحی
اجرای احکام الهی	خداسالاری	ما از خداییم، قدرت خداوند، اجرای احکام الهی، اطاعت از قوانین الهی
	مردم‌سالاری	خدمت به مردم، نظارت مردم، مشارکت مردم، تفاهم دولت و ملت
ارتباطات و تبلیغات	دفاع از رسانه‌ها	دفاع از سینما، فیلم‌های آموزنده، دفاع از رادیو، دفاع از تجدد
	مخالفت با سانسور	عدم سانسور چاپخانه‌ها، جلوگیری نکردن از نشر اسلامی، عدم سانسور صدای مبلغین

مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
آزادی مطبوعات، آزادی قلم	آزادی مطبوعات	
آزادی انتقاد، تحمل انتقاد	آزادی انتقاد	
مخالفت با فحشا، مخالفت با مطالب مضر	مخالفت با فساد	
تحمل انتقاد	تحمل انتقاد	
انتقاد غیر از انتقام‌جویی	پرهیز از انتقام‌جویی	
رسانه‌های کوچک، استفاده از منبر	منبر	
اعلامیه، منبر، موعظه	رسانه‌های کوچک	
مثل خون شهدا، اهمیت نشر	اهمیت انتشارات	
اهمیت تبلیغات، حساس‌بودن تبلیغات	اهمیت تبلیغات	
شورای انقلاب اسلامی، شورای عالی انقلاب فرهنگی	نهاد حکومتی	
بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، بنیاد علوی، بنیاد پانزده خرداد، جهاد سازندگی، جهاد دانشگاهی، نهاد نمایندگی ولی فقیه در دانشگاه‌ها، شورای عالی انقلاب فرهنگی، شورای عالی جوانان، بنیاد شهید انقلاب اسلامی، نهضت سوادآموزی	نهاد خدماتی	
نهاد کمیته انقلاب اسلامی	نهاد انتظامی	
نهاد سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، نهاد بسیج مستضعفین	نهاد نظامی	

بحث و نتیجه‌گیری

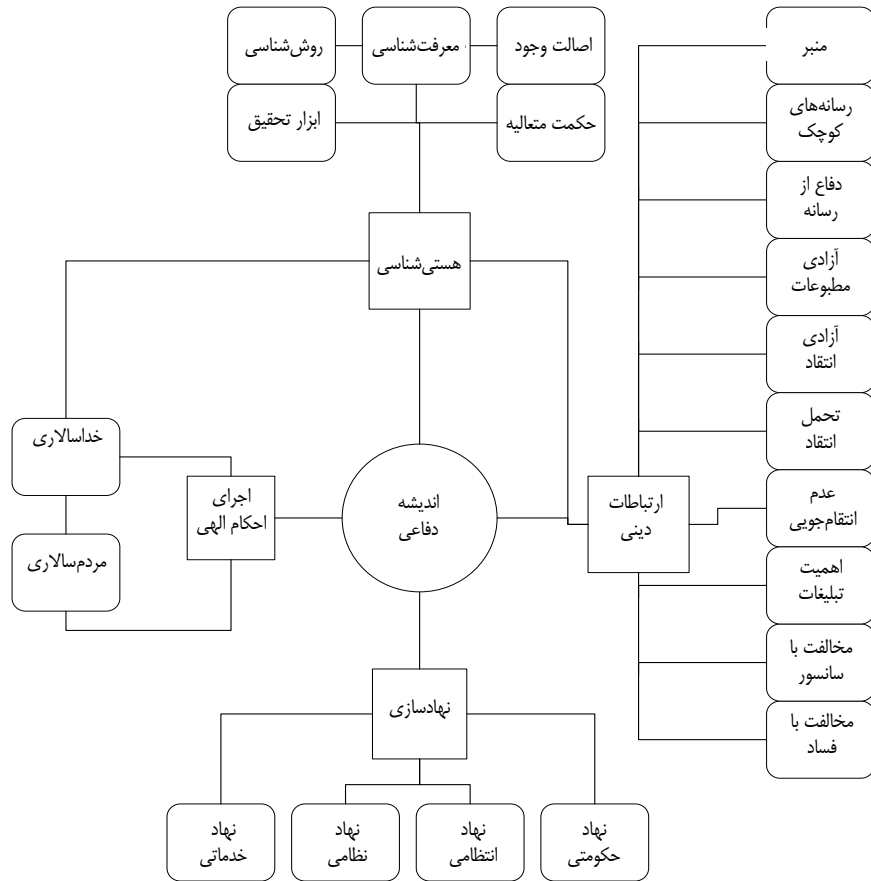
یکی از مضامین فراگیر در الگوی ارتباطی امام، هستی‌شناسی است. مهم‌ترین مبانی شکل‌گیری اندیشه، نوع نگاه صاحب اندیشه به جهان هستی و درک و شناختی است که از این جهان به مخاطبان ارائه می‌دهد. بدیهی است اندیشمندانی که برای جهان هستی خالق توانا و قادر می‌شناسند، با آن دسته که نگاه مادی و بدون خالق به جهان دارند، تفاوت اساسی دارد، زیرا این تفاوت در معرفت‌شناسی و روش شناخت اندیشمندان، قابل مشاهده است. امام برای جهان هستی قائل به خداوند متعال است. هستی را دارای هدف، مبدأ، معاد، نظام اکمل و جلوه ظهور حق تعالی می‌داند. به اصالت وجود اعتقاد دارد و همچون ملاصدرا پیرو مکتب متعالیه است. هستی‌شناسی او توحیدی است. خالق هستی را می‌توان با ابزارهایی چون حس، عقل و وحی شناخت. امام برخلاف

مادی‌گرایان برای شناخت و معرفت هستی تنها از حس و عقل استفاده نمی‌کند. او در کنار دو ابزار حس و عقل، از کلام وحی که کلام خالق هستی است، استفاده می‌کند. بر همین اساس، از نظر امام، هیچ قانون و حکمی برای انسان‌ها بهتر و مناسب‌تر از احکام و قوانین الهی نیست، زیرا خالق هستی بهتر از هر موجودی به راه‌های سعادت و شقاوت او آشناست و برای راهنمایی بشر به سمت سعادت دنیوی و اخروی (که مادی‌گرایان بدان اعتقادی ندارند)، پیامبران را برگزیده است و کتاب‌های مقدس را بر آن‌ها عرضه داشته است؛ پس اجرای احکام الهی به‌ویژه در ارتباطات انسانی و استفاده از رسانه‌ها جزء جدانشدنی اندیشه امام در همه حوزه‌ها به‌ویژه حوزه دفاعی جامعه است. در مضمون فراگیر ارتباطات دینی که برخاسته از همان هستی‌شناسی توحیدی است، امام به عدل الهی اعتقاد دارد و در ارتباطات رعایت آزادی انتقاد و آزادی مطبوعات را توصیه و تأکید می‌کنند. در عین باور به تحمل انتقاد، انتقام‌جویی در لاف‌افه انتقاد را منع می‌کنند. امام هم‌زمان بر منبر سخنرانی می‌کنند و از منبر به‌عنوان جایگاهی رفیع در ابلاغ احکام الهی و از ضبط صوت و تلفن و شب‌نامه و اعلامیه برای رساندن پیام‌هایشان استفاده می‌کنند؛ یعنی استفاده از رسانه‌های کوچک و جایگزین در برابر رسانه‌های جریان اصلی رژیم شاه (خبرگزاری، مطبوعات، رادیو و تلویزیون). در واقع در این ارتباطات دینی، پیوند بین سنت و مدرنیته به‌خوبی صورت می‌پذیرد. در چنین اندیشه‌ای، اگر در دوران حیات امام رسانه‌های جدید مانند شبکه‌های اجتماعی وجود داشتند، امام از آن‌ها هم برای نشر حقایق دینی استفاده می‌کردند؛ از این‌رو امام را می‌توان سنت‌گرای دوران مدرنیته به‌شمار آورد. امام به اهمیت تبلیغات واقف بودند و آن را در حد اهمیت خون شهدا می‌دانستند و دفاع از رسانه‌ها را به‌عنوان ابزارهای مؤثر در اطلاع‌رسانی و تبلیغ دینی گوشزد می‌کردند.

هرچند مضمون فراگیر ارتباطات دینی در اندیشه دفاعی امام جایگاه مهمی دارد اما در کنار رکن چهارم جامعه (رسانه‌ها) و سه رکن مهم قوای مجریه، مقننه و قضاییه، نهادهای مدنی را که برخاسته از نیازهای دفاعی جامعه است، باید مکمل رکن چهارم در اندیشه دفاعی امام دانست. امام در ابتدای پیروزی انقلاب از میان سیاست‌مداران و چهره‌های شاخص سیاسی، نهاد شورای انقلاب اسلامی را شکل دادند. پس از پیروزی انقلاب

اسلامی و طرح موضوع نظم و امنیت در جامعه، امام از مردم خواستند در کمیته‌های انقلاب اسلامی حضور یابند و نهاد انتظامی از دل جامعه شکل گرفت. با آغاز جنگ تحمیلی و تهاجم نظامی دولت بعثی عراق، نهاد نظامی بسیج بیست‌میلیونی (تمام جمعیت آن زمان کشور) فارغ از رنگ و مذهب و نژاد، برای دفاع از مرزهای ارزشی و جغرافیایی جمهوری اسلامی تشکیل شد. سپاه پاسداران انقلاب اسلامی نهاد نظامی مردمی هم به دفاع در برابر تهاجم نظامی و فرهنگی مخالفان نظام برخاست و اعضای آن همه از جوانان انقلاب بودند.

در شکل‌گیری نهادهای خدمت به مردم که پایه‌گذار آن‌ها امام بودند، باز هم حضور مردم نقش اساسی داشته است. نهاد جهاد سازندگی که کارش را با کمک به کشاورزان آغاز کرد، در فرصت‌های دیگر مانند هشت سال دفاع مقدس، به سنگ‌سازان بی‌سنگ تبدیل شدند. نهاد بنیاد شهید و بنیاد جانبازان و در امتداد آن‌ها بنیاد مستضعفان که امروزه در قالب بنیاد واحدی خدمات‌رسانی می‌کنند، از جمله نهادهایی هستند که همچنان به خدمت‌گزاری مشغول‌اند اما نهادهای خدماتی دیگری مانند بنیاد مهاجران جنگ تحمیلی و ستاد رسیدگی به امور آزادگان، با تغییر شرایط و بهتر شدن اوضاع در دیگر نهادهای خدمت ادغام شدند. براین اساس می‌بینیم که محور اصلی دفاع از جامعه اسلامی نه تنها سازمان‌های رسمی مانند ارتش و سپاه پاسداران، بلکه آحاد مردم انقلابی هستند که ارتباطات دینی و استفاده از رسانه‌ها آن‌ها را در برابر تهاجم نظامی و غیرنظامی مانند تهاجم فرهنگی و جنگ نرم، به قوایی مستحکم و شکست‌ناپذیر تبدیل می‌کند. نمودار شماره ۲ بیانگر روابط بین مضامین فراگیری است که در تحلیل مضامین ارتباطات دینی در اندیشه امام احصا شده است:

نمودار شماره (۲). الگوی شبکه مضمونی ارتباطات دینی در اندیشه دفاعی امام

کتابنامه

- امام خمینی، سید روح‌الله (۱۳۶۶)، *جهاد اکبر یا مبارزه با نفس*، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (علیه‌السلام).
- امام خمینی، سید روح‌الله (۱۳۷۳)، *تفسیر سوره حمد از حضرت امام خمینی*، تهران: انتشارات دانشکده مدیریت دانشگاه تهران.
- حامدی، علی‌اشرف (۱۳۷۹)، *وسایل ارتباط جمعی و توسعه روستایی*، تهران: به‌دید.
- خان‌احمدی، اسماعیل؛ ابراهیم صالح، اصغر (۱۳۹۹)، «تحلیل مضمون ضرورت تشکیل و توسعه بسیج، راهبرد دفاع همه‌جانبه در اندیشه دفاعی امام خمینی»، *فصلنامه علمی امنیت ملی*، سال دهم، شماره ۳۸، زمستان.
- خمینی، روح‌الله (۱۳۶۶)، *در برابر صهیونیسم*، تهران: سپاه پاسداران.
- خمینی، سید روح‌الله (۱۳۷۲)، *کلمات قصار*، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- خمینی، سید روح‌الله (۱۳۷۸)، *تفسیر سوره حمد*، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، در سایت جامع سربازان اسلام ۱۳۹۶/۲/۷ در: www.sarbazaneslam.com
- دانایی‌فرد، حسن؛ الوانی، سید مهدی؛ آذر، عادل (۱۳۹۰)، *روش‌شناسی پژوهش‌های کمی در مدیریت: رویکردی جامع*، چاپ چهارم، تهران: انتشارات صفار.
- رجبی، محمدحسین؛ مهرآبادی آرانی، حامد (۱۳۹۴)، «تکلیف‌محوری در اندیشه دفاعی امام خمینی با الگوپذیری از اندیشه دفاعی امام حسین (علیه‌السلام)»، *مدیریت و پژوهش‌های دفاعی*، پاییز و زمستان، شماره ۷۹.
- شکرخواه، یونس (۱۳۷۲)، «ارتباطات در خدمت جنگ روانی»، *فصلنامه رسانه*، بهار، شماره ۶.
- صبور، درویشعلی (۱۳۷۷)، *بررسی احکام دفاع از دیدگاه امام خمینی*، پایان‌نامه، دانشگاه آزاد اسلامی: واحد تهران مرکز.
- صحیفه امام: مجموعه آثار امام خمینی (علیه‌السلام) (بیانات، پیام‌ها، مصاحبه‌ها، احکام، اجازات شرعی و نامه‌ها) (۱۳۸۹)، چاپ پنجم، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- صحیفه نور با مقدمه مقام معظم رهبری، تهیه و تدوین انتشارات سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی با همکاری انتشارات سروش، ۲۲ ج، وزیری.
- عابدی جعفری، حسن؛ تسلیمی، محمدسعید؛ فقیهی، ابوالحسن؛ شیخزاده، محمد (۱۳۹۰)،

- «تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی»، فصلنامه *اندیشه مدیریت راهبردی*، شماره ۲.
- کیوان حسینی، سید اصغر (۱۳۸۴)، «جایگاه مقوله «دفاع همه‌جانبه» در اندیشه فقهی - سیاسی امام خمینی»، *مطالعات راهبردی بسیج*، زمستان، شماره ۲۹.
- مطهرنیا، مهدی (۱۳۷۶)، «بسیج مردمی و نقش آن در دفاع همه‌جانبه»، *مطالعات راهبردی بسیج*، شماره ۲۵، زمستان.
- مولانا، حمید (۱۳۷۸)، «امام خمینی، انقلاب اسلامی و ارتباطات» (مصاحبه)، *فصلنامه حضور*، شماره ۲۹.
- Attride, Stirling (2001), "Networks Thematic: An Analytic Tool for Qualitative Research", *Qualitative Research*, Vol. 1, No.3.
- Baran, Stanley J., Dennis K. Davis (2000), *Mass Communication Theory Foundations, Ferment, and Future*, Second Edition, Belmont: Wadsworth.
- Boyatzis, R. E. (1998), *Transforming qualitative information: thematic analysis and code development*, Sage.
- Braun, V. & Clarke, V. (2006), "Using thematic analysis in psychology", *Qualitative Research in Psychology*, Vol. 3, No. 2.
- King, N., & Horrocks, C. (2010), *Interviews in qualitative research*, London: Sage.
- King, N.; Horrocks, C. (2010), *Interviews in qualitative research*, London: Sage Publications Ltd.
- Miles, M. B, A. M Huberman, (1994), *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*, Canada: Thousand Oaks.
- Serbny, Anabel; Mohamadi, Ali (1994), *Small Media, Big Revolution: Communication, Culture and the Iranian Revolution*, Minneapolis, MN: University of Minneapolis Press.